

GYÖRGY PÉTER

FAUSTUS AFRIKÁBAN

SZERZŐDÉS A VALÓSÁGGAL

A borítón:

William Kentridge rajza a *Faustus in Africa!*-hoz, 1995,

Collection of Penelope Seider, Milsons Point, Australia

A William Kentridge Stúdió munkatársainak jóvoltából

A 303. oldalon:

William Kentridge: *Arc/Procession: Develop, Catch Up, Even Surpass*, 1990:

William Kentridge born 1955; Tate, purchased with assistance from the Friends of the Tate Gallery and private benefactors 2000; © William Kentridge;

Photo: © Tate, London 2018; HUNGART © 2018.

Nincs annál több tévedésre vezető eljárás, mint *utólag eredményt hirdetni*, döntéseket hozni, ítélni, hogy melyiküket és miféle felelősség terhelte, ráadásul van-e értelme a felelősség szó használatának. Hogy miként és miért történt mindez, hogyan hozták össze az életüket ők ketten, Fif és Mik, az felderíthetetlenül ott maradt azokban a rég elmúlt pillanatokban, azokban a terrekben, a rég elhangzott és elnémult mondatokban, és a kérdés nem is az, hogy kettejük között miféle játszmák folytak, s miért. Mert ennek utólagos

elemzése nem pusztán értelmetlen, hanem elfogultságokkal teli, álságos eljárás.

Két ok miatt érdemes mindezt megérteni igyekeznünk. Az egyik, hogy a történeteket Gyarmati Fanni gyorsírással (!) *írta le*,²³³ aztán évtizedekkel később átírta, *átgépelte*, és benne hagyta (!) a végső szövegben, bár ma ez sem ellenőrizhető, mert, mint Ferencz Győző írja, már senki nincs életben, aki azt a gyorsírást, mellyel szerzője egykor rögzítette a naplót, még ismerje, így az mára titkosírás lett.²³⁴ A másik, hogy a kiszolgáltatottságok, interiorizált megálázások, a saját élet felőli döntésképtelenség mindennapi élménye és a származás miatti büntudat, a katolicizmusban, a megváltásban való kétségbeesett és értelmetlen reménykedés, a büntelenségért folytatott átváltozás: mindez együtt miként vezetett a *megadás* retorikájához, ahhoz a jézusi szelidséget idéző, ikonikus Radnóti-képhez, amelynek döntő része volt abban, hogy megannyi, rég elfelejtett költő közül²³⁵ ő vált, válhatott a nemzeti emlékezet panteonjában illő helyet elfoglaló, kivételes alakká. A Gyarmati Fanni naplójában rögzítettek rávilágítanak a mitikus Radnóti alakjának születésére is. A tehetetlenségnek és a szelidségnek az a kettőssége, amellyel abortuszról abortuszra, „zsidótörvény”-ről „zsidótörvény”-re haladtak együtt, annak a kétségtelenül bonyolult szerepnek a születését rögzítette, amelyet Radnóti költészetében a Fiú alakított – a tékozló, a megtért ártatlan, a halált valóban olykor engedelmesen váró, vállaló, a kétségbeesett bibliai allúziókat megengedő, engedelmes gyermek. Holott közben – magától értetődően – felnőtt volt, aki pontosan látta, hogy mi történik vele, s nem tudhatta, hogy az élete végeként beszél majd az utókor arról az időszakról, amit túl akart élni, amikor már levált arról a szerepről, amelyre oly sok túlélőnek és későn születettnek volt és van ma is szüksége, s amely kísérteties módon újra és újra szobrok során tűnik fel. A köpenyébe rejtőző bronz Radnóti Miklós, mint az jól látható szerte az országban, szeliden türte, s mintegy

233. Itt köszönöm meg P. Szűcs Juliannának, hogy felhívta a figyelmemet a gyorsírás következményeire.

234. Ferencz Győző: A napló szöveggenezése és a szöveggondozás elvei, in Gyarmati: *i. m.*, II, 639–642. „A naplónak [...] négy szövegváltozata van. 1. Az eredeti, Gabelsberger-féle gyorsírással készült változat. Ezt még azok sem tudják teljes biztonsággal olvasni, akik ismerik ezt a gyorsírási rendszert, hiszen mint minden gyakorlott gyorsírónak, Gyarmati Fanninak is voltak egyéni jelölései, amelyeket csak azok tudnak megfejteni, akik hozzászórtak gyorsírásának olvasásához. Dóra Lászlóné halálával valószínűleg nem maradt más ilyen személy.” (II, 642.)

235. Lásd például *Nyolc magyar mártír költő, bibliográfia. Berkó Sándor, Fenyő László, Knopp Imre, Lukács László, Pásztor Béla, Salamon Ernő, Vető Miklós, Zsigmond Ede életművéről*, összeáll. Vasvári István, bev. Remete László, Budapest, Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, 1967 (Írói Arcképvázlatok, 7).

előre megbocsátotta mindenkinek, ami vele történt. Varga Imre 1970-ben Mohácson, Salgótarjánban, majd végül a róla elnevezett budapesti színház előtt a Nagymező utcában felállított szobra ugyanúgy ennek a szomorú és engedékeny introvertáltságnak, a megadással viselt sorsnak (sic! – mindezt a sors-talanság kontextusában), már-már eleganciának, *azaz a korszakokon átívelő hazugságnak*, a realizmus radikális giccsé változtatásának a megjelenítése. Csakúgy, mint Janzer Frigyes jóval ügyetlenebb és még ártatlanabb, a költőt kétsoros öltönyben, nyakkendőben, kerítésnek támaszkodva ábrázoló szobra a nevét viselő budapesti utca sarkán, amely tényleg nem pusztán giccses, de kifejezetten a történelem rendjénvalóságára, a megnyugtatóan alakult végre utaló mű. Abdán 1980 óta Melocco Miklós szobra áll, emitt a szél fújja a Varga Imre szobráról ismerős köpenyt, a költő feje ugyancsak lehajtva – nem könnyű eldönteni, hogy mi a nagyobb művészi és politikai hazugság: a pseudo-hiperrealizmus vagy az álromantika. Pannonhalmán 1983 óta egy e célra épített kis pincészerű építményben alussza a költő örök álmát; a hatalmassá nőtt köpeny itt már-már drapériaszzerű, barokkos pompát ölt, s az örökké fiatal költő lehunyt szemmel, békésen nyugszik a tűnődni vágyó nézők előtt Meszlényi János alkotásán. Végül ott a szegedi példa, Gyurcsek Ferenc műve, ahol a költő 2014 óta a róla elnevezett gimnázium előtt áll, balján az őt – tudjuk, reménytelenül – óvó Fannival; a Varga- és Melocco-szobrokról már jól ismert köpeny nagykabátta szelidül, s ki-ki okkal-joggal véli úgy, hogy bár rövid, de sikeres és szép élet áll a költő és kedvese, élethosszon át hű szerelme mögött. Holott az előbb legyilkolt, majd tömegsírba tett, végül az *újratemetés* kiváltságában, rendkívüli eseményében részesülő halottnak nem jutott ki az itthoni földben nyugalom reménye, Gyarmati Fanni naplói pedig elég határozottan felülírják ezt a köztéri szobrászatban példás pontossággal nyomon követhető mítoszt.

1944 őszétől a magára maradt Gyarmati Fanni saját túléléséért folytatott küzdelmével véget ért a reménykedés. Ekkor tehát a Radnótiért könyörgő néma imából már minden negédesség elillant. A háború vége a felnőttkor kezdetét, a kiszolgáltatottság feltétel nélküli elfogadását jelentette. A szabadság amúgy egy nemi erőszakkal, majd egy újabb abortusszal köszöntött be. Az 1945–1946-os bejegyzésekben sorról sorra olvashatjuk, amint a szabadság felelőssége *megteremti az új embert, aki aztán hallgatott élethosszon át*. „Azt mondtam magamban, hogy én már nem is élek, befejeződött az életem, ha Miklós nincs többé, és most mégis újra kezdek írni [...]. A győri Főtéren állva, szorongva nézelődtem. Hát itt látták legutoljára. Igen, ezen a tájon maradt le a többitől. Itt volt a legnyomorultabb helyzetben. Míg én most gépkocsin repülök ki nyugat felé, mint az istenek különös kegyeltje, az elsők közt mehetek

»napnyugati őrjáratra« a vészek után. Nem beszéltem akkor erről Gyulának, minek rontsam a kedvét. Egyáltalán, arra nagyon kell vigyázni, hogy az ember ne mutasson semmit abból, hogy halált hordoz magában” – írta 1946. augusztus 19-én (II, 495–496.). Néhány héttel később, a születésnapján, szeptember 8-án meglátogatja őt Tolnai Gábor: „...először járt nálam, ebben az életen túli életemben.” (II, 511.)

Gyarmati Fanni naplója hosszú éveken át dokumentálta a realitás és a vágyak közti különös viszonyt. A nappalokat újra és újra átírják az éjszakák. „Tegnap éjjel végre megpróbáltam felszabadulni a félelem alól. Nem tudtam teljesen, és átvillámlott rajtam a félelem így is, hogy jaj, mi lesz megint, de akartam, hogy örüljek, és örültem is. Nyugodtabb lettem, és mint aki úgy cselekedett, ahogy kell. Nem tudom, mi lesz velünk egy életen át, eddig is iszonyú kereszt ez az örökös félelem, ez a megszakítás, hát még tovább, minden remény nélkül arra, hogy egyszer természetesen is élhessünk majd, komoly szándékával annak, hogy most pedig teremteni fogunk, és erős szerelemben adunk életet egy másik lénynek” – írta 1938. augusztus 16-án (I, 321–322.). „Az álmok mint források, úgy tanúskodnak egy letűnt valóságról, ahogy talán más egyetlen forrás sem” – olvassuk Koselleck *Terror és álom* című tanulmányában.²³⁶ Talán nem tévedek, ha a félelemről szóló beszámolókat hasonló forrásnak tekintem. Gyarmati Fanni naplójára a beigazolódott és túlélte félelem valóságának, mindennapjainak történeteként tekinthetünk: lehet-e szimbolikusabb mozzanata a jövő időtől elzárt életnek, mint a szüléstől való félelem? A szó szerinti terhesség és a halálraitéltség elfojtott, de mindenén átható tudata nehezen férnek össze.

A túlélő az életen túli életében élt; s a valóság, amelyben Gyarmati Fanni felnőtt lett és amelyben évtizedeken át dolgozott és hallgatott, az már soha nem volt az ő élete, soha nem volt az ő világa.

Nekik kellene hozzánk asszimilálnodni – ennek az 1946. szeptember 8-án leírt, hosszú évtizedeken át szekrényben lapuló, 2014-ben megjelent mondatnak a kontextusa teszi világossá, hogy Gyarmati Fanni szövege a XX. századi magyar irodalom- és politikatörténet egyik legfontosabb alapkérdésére adott egyedülállóan radikális válasz, amely nem pusztán őszinte, hanem ma is érvényes, illetve egyre érvényesebb. Az „ég és föld között” lebegők sorsa ugyan

236. Reinhart Koselleck: *Terror és álom. Módszertani megjegyzések a Harmadik Birodalom időtapasztalatához*, in *Uő: Elmúlt jövő. A történelmi idők szemantikája*, ford. Hidas Zoltán, Budapest, Atlantisz, 2003, 321.

elég tág teret kínál az értelmezésre, de az mégis egy igen érthető irányba visz: Gyarmati Fanni éppúgy nem kedvelte a zárt közösségeket a zsidók esetében, mint az etnikai nacionalizmus egyéb képviselőinél sem. Ám a mondat igazi ereje a többes szám harmadik és első személy használatából fakad. Az evidens közösségek képviselőinek kellene asszimilálódniuk az eltérő, bonyolult identitások között élőkhez – nehéz ma ennél aktuálisabban beszélnünk a valóságról.

MAGVETŐ
KÖNYVKIADÓ ÉS KERESKEDELMI KFT.
www.magveto.hu
www.facebook.com/magveto
magveto.kiado@lira.hu
Felelős kiadó Dávid Anna

Készült a Gyomai Kner Nyomda Zrt.-ben,
a nyomda alapításának 136. esztendejében, 2018-ban
Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülésének tagja
Felelős vezető: Erdős Tamás vezérigazgató
Telefon: 66/887-400
<http://www.gyomaikner.hu>
E-mail: knernyomda@gyomaikner.hu

Felelős szerkesztő Schmal Alexandra
Korrektor Balogh Emerencia
A kötetet Pintér József tervezte
Műszaki vezető Takács Klári
Kiadványszám 8966
Kner Antikva betűtípusból szedve
ISBN 978 963 14 3773 7